

Robi Kroflič

Športna vzgoja in koncept zdravja

Misel L. Krefta, da ima moderni šport z antičnimi ritualnimi tekmovanji in z idealom kalokagatije prav toliko zveze kot delovni zajtrk s poslednjo večerjo (Kreft, L. (2011). *Levi horog -Filozofija športa v osmih dejanjih*. Ljubljana: Založba Sophia), nas napeljuje na podobno vprašanje, kaj se danes dogaja s konceptualno zasnovo športne vzgoje in kako se športno pedagoška stroka ukvarja s številnimi protislovji, ki jih zasledimo v povezav s športom v njegovih številnih različicah (profesionalni, amaterski, rekreativni, rehabilitacijski, terapevtski, šport kot sestavina zdravega načina življenja itn.)? Ker sem v reviji *Šport mladih* že leta 2000 v eseju *Vrednote in šport* zapisal, da je nerealno, da lahko športna vzgoja v šoli uresniči zelo raznorodna pričakovanja zainteresirane javnosti, ki se raztezajo med strukturiranjem zdravega načina življenja (aktivno preživljanje prostega časa) in selekcijo športnih talentov (skrb za športno nadarjene posameznike), bom tokrat nadaljeval svoje razmišljanje o nastanku teoretskih konceptov, ki danes prevladujejo v razmišljanju o športni vzgoji in o mnogokrat spregledanih dimenzijah športa, ki to področje dejavnosti delajo za mlade tako atraktivno.

Najprej malo zgodovine...

Da se je telesna aktivnost uveljavila kot eden stebrov splošne izobrazbe (antične *paideie*), so morali Grki priti do ideje o pomenu celovitega in skladnega razvoja duše, duha in telesa oziroma do ideje *kalos – agatos*, lepega in dobrega človeka. Aristotel je bistvo vzgoje opredelil s pojmom razvoja vrline (*arete*) kot tistih osebnostnih lastnosti, ki delajo človeka dobrega in preudarnega. Vrlina pomeni delati dobro pravi osebi, v pravi količini, v pravem trenutku, za pravi cilj in na pravi način. Ko taka zahteva pravilno praktično presojo (*phronesis*) in značilnosti značaja, kot so odkritosrčnost, vztrajnost, prijaznost, pogum, preudarnost, imaginacija, zmožnost vživetja v položaj drugega itn. Za pedagogiko pa sta bolj kot naštevanje različnih klasifikacij intelektualnih in značajskih vrlin pomembni spoznanji, da so vrline pogojene situacijsko in terjajo iskanje prave mere oziroma zmerno ravnanje (*mesotes*), ter da se vrlin značaja ne da privzgojiti s poučevanjem, ampak se razvijajo preko ustrezno izbranih odnosov (še posebej preko prijateljskega odnosa) in dejavnosti.

Že na prvi pogled nam pade v oči, da je športno udejstvovanje ena od tistih dejavnosti, ki lahko pripomore k razvoju značajskih in deloma tudi intelektualnih vrlin, težave pa se pojavijo z zahtevo po zmernosti, saj je za šport bolj kot Aristotelova etika zmernosti značilna Kantova etika čezmernosti (moram, ker (z)morem...). Vsako (tekmovalno) primerjanje športnih dosežkov od nas namreč terja preizkušanje (skrajnih) meja zmogljivosti, pa naj se primerjam/kosam z nasprotnikom ali sam s sabo (torej s svojimi preteklimi rezultati). O čezmernosti priča že metafora olimpizma, mit o teku vojaškega sla na Maratonu, ki naj bi po dobljeni bitki nad Perzijci leta 490 pr. n. š. priteknel v Atene z veselo novico in – se zgrudil mrtev. Resnični značaj čezmernosti (*sublimnega*) v športu pa se uveljavi v antičnih Rimskih

gladiatorskih predstavah, ki jih po mnenju Krefta lahko razumemo kot izvor spektakelske narave sodobnega tekmovalnega športa.

Seveda lahko Kantovo vztrajanje na čezmernosti ali bolj presežnem značaju etičnega dejanja sprejmemo kot pomembno opozorilo, da etično dejanje za razliko od legalnega odlikuje vrlina plemenitosti in altruizma, ko storim nekaj v korist bližnje osebe ali družbe za ceno odpovedi lastnemu trenutnemu ugodju in posedovanju dobrin. Kdo ne bi v današnjem trenutku neoliberalnega kapitalizma uvidel, da ta z legalizmom podpira dobrobit peščice na račun ustvarjanja skrajno nepravilnih družbenih razmer, in da je rešitev nastale situacije nujno povezana z za socialne razmere bolj občutljivim iskanjem rešitev, ki bi predvsem najšibkejšim omogočale dostojno življenje? A ko se ideja čezmernosti poveže s športom, pa naj gre za tekmovalni spektakelski šport ali za posesivno ukvarjanje z zdravim načinom življenja (beri: z ukvarjanjem s samim seboj oziroma z delom na sebi), se znajdemo v veliki zagati, kako to idejo povezati s konceptom zdravja in hkrati ohraniti vsaj osnovne sestavine športne dejavnosti?

Ko se v Evropi pojavi ideja javnega šolstva in splošne izobrazbe, katere namen je vzgoja bodočega produktivnega/aktivnega državljana, dobijo športne aktivnosti kot del te izobrazbe obliko pouka telesne vzgoje. Pod vplivom idej Hobbsa in še posebej Rousseauja se v telovadbi odkrije naboj motivirane dejavnosti, ki uri bodoče državljanke za poslušne ude telesa nacionalne države. Najbolj avtentično prizorišče telovadbe postanejo javne prireditve, festivali in parade, ki pa po prvi svetovni vojni preživijo le še v totalitarnih sistemih, njihov osnovni namen pa je demonstracija skladnosti delovanja družbenega telesa in čaščenje vodje, kakršno se je v bivši Jugoslaviji pojavljalo ob praznovanjih dneva mladosti – Titovega simboličnega rojstnega dneva. Čeprav v tem obdobju šport že dobiva na veljavi kot ena najbolj medijsko odmevnih »prostočasnih dejavnosti« ter s tem tudi kapitalsko in nacionalno propagandno zanimivih dosežkov, pa koncept telovadbe še kar nekaj časa preživi kot osnovna oblika telesne šolske aktivnosti. A zgodovinska analiza uradnih kurikularnih dokumentov (šolske zakonodaje in učnih načrtov) bi najbrž razkrila, da se utemeljitev pomena telesne vzgoje postopoma spreminja, ideološko mesto tradicionalnih političnih idealov pa nadomešča nova ideologija – ideologija posesivne skrbi za zdravje.

Kreft v svojih zgodovinskih opisih zasnove športne vzgoje vidne znake teh sprememb slikovito opiše kot razliko med telovadbo in športno igro kot nagrado za pridnost ter športno vzgojo, ki se začne s kratkim ogrevanjem in se konča s sprostitevimi vajami. Tisti nekoliko manj viden premik pa se zgodi v ideološkem ozadju utemeljevanja pomena športne vzgoje v sodobni zasnovi splošne izobrazbe, ki ga po mojem mnenju najbolj zaznamuje odmik od iskanja v naravi športnega udejstvovanja pomembnih elementov humanizacije človekovega bivanja k za šport od zunaj vsiljeni instrumentalni vrednoti zdravja, povezani z ideali k telesnim užitek usmerjenega potrošnika in zavedanja pomena športa za gospodarstvo.

Športna vzgoja v vlogi krepitev zdravja

Magična pojmovna zveza, ki danes prevladuje v vseh učnih načrtih športne vzgoje od osnovne šole do univerze, je spodbujanje skladnega biopsihosocialnega razvoja posameznika oziroma skrb za zdravje in dobro počutje. V negativni obliki se ista ciljna usmerjenost športne vzgoje opredeljuje kot preprečevanje negativnih učinkov sodobnega načina življenja (sedenje, psihična napetost, nezdrav način preživljanja prostega časa), odpornost proti boleznim, ozaveščanje o različnih oblikah zasvojenosti (alkohol, nikotin, droge), o drugih patoloških pojavih sodobne družbe (nasilje, samomorilstvo, doping) in o pogostih dejavnikih tveganja v sodobnem življenju (stres, prevelika telesna teža). Konstrukt zdravja, dobrega počutja in vitalnosti se nadalje povezuje z dobro kondicijo oziroma s splošno vzdržljivostjo, telesno nego, zdravo prehrano, z zavestnim nadzorom nad telesom ter z varnim in odgovornim športnim udejstvovanjem.

Zakaj sem se obregnil prav ob koncept zdravja in njegovo hrbtno stran – strah pred boleznijo? Po mnenju kritičnih teoretikov duševnega zdravja, G. Cangulheima in D. Kecmanovića, je zdravje tipičen normativni konstrukt, ki ga človeku vsiljujejo medicinske vede s svojo čezmerno, že kar svečeniško/karizmatično avtoriteto (Kecmanović jo je poimenoval po Grškem bogu zdravilstva *eskulapova avtoriteta*). Zdravje torej ni objektivno stanje človeškega organizma v biološkem, psihičnem in socialnem ravnovesju, ampak ga opredeljuje zahteva po specifičnem stilu življenja, prehranjevanju, fizični aktivnosti in psihosocialnem ravnovesju, ki jo lahko dosežemo, če sledimo natančnim navodilom medicinskih strok po pravilni prehrani, aerobnih vajah in izogibanjem stresnim medosebnim odnosom in dejavnostim. Tem navodilom se z zadnjih desetletjih pridružuje ustvarjanje strahu pred »civilizacijskimi boleznimi« in ekscesna potrošnja farmacevtskih izdelkov, kar natančno opisuje R. Salecl v svoji študiji o tesnobi. Da so opisanemu diskurzu zdravja podlegli mladi v Sloveniji, pričajo raziskave vrednot in stališč mladih, med katerimi v zadnjih letih skrb za zdravje zaseda zelo visoka mesta.

Tisto, kar bode v oči, je dejstvo, da so kineziološke znanosti razmišljanje o športni vzgoji tako lahko podredile od zunaj vsiljenemu konceptu zdravja, kot da šport v svojem notranjem bistvu ne bi vseboval strukturnih značilnosti, ki ga od Antike naprej opredeljujejo kot enega od eksistencialov, torej tipičnih človeških dejavnosti, preko katerih se uresničuje notranje bistvo človeškega bivanja. Med temi pozitivnimi strukturnimi značilnostmi športa želim spregovoriti predvsem o športu kot igri in njenih estetskih razsežnostih.

Šport lahko označimo kot »otroško igra za odrasle«, ki se jo igramo tako zares, kot da bi šlo za same življenjske bitke. Gre za obliko simbolne igre, v kateri sami ustvarjamo pravila ter jih uveljavljamo kot kriterij medsebojnega spoštovanja, saj ob kršenju dogovorjenih pravil športna igra izgubi vsak smisel. Kot vsaka simbolna igra tudi šport zahteva igranje vlog, preizkušanje medsebojnih odnosov (tako med igralci iste ekipe kot v odnosu do nasprotnikov), potek športnega dogodka pa ustvari vse bistvene značilnosti zgodbe oziroma naracije, v kateri se odražajo individualne usode igralcev, strategije, zapleti, individualna junaštva in dramatični razpleti, ki jih vrednotimo z estetskimi, pa tudi z etičnimi kriteriji. Ker je po mnenju R. Kearneya narativnost (struktura zgodbe) vgrajena v vsako individualno, pa tudi nacionalno

identiteto, lahko pritrdimo Kreftu, ki izpostavi, da gre pri športni igri za posebno obliko odtujitve, ki pa šele proizvede avtentičnega subjekta. Preko nje namreč posameznik spozna svoj pogum, spretnosti, zmožnost samopreseganja, pripravljenost sodelovati v ekipi, plemenitost, ko gre za spoštovanje nasprotnika in dogovorjenih pravil igre, ter ne nazadnje nacionalno zavest, ki se prebudi ob nudenju podpore športnikom, ki »branijo barve svoje domovine«.

Simbolna igra pa ima po mnenju D. Winnicota še poseben pomen v življenju otroka. V simbolni igri otrok ne le posnema svet odraslih, ampak v imaginaciji ustvarja zgodbe, v katerih se na eni strani na varen način sooča z lastnimi eksistencialnimi vprašanji, ob tem pa se poveže z vrstniki ali odraslimi, ki vstopajo v igro s svojimi pričakovanji in potrebami. Zato igra vodi k oblikovanju skupnih pravil, ki jih otrok ne čuti kot zunanji pritisk družbenih pričakovanj, ampak kot nujen dogovor z udeleženci igre, ki to dejavnost pretvarjanja naredi smiselno. Ob tem se ustvarjajo naravni pogoji, da otrok svoje čezmerne želje po dosežkih, s katerimi tekmuje/se primerja z drugimi, uskladi s podobnimi pričakovanji drugih oseb, ki so vključene v isto dejavnost. Skupno ustvarjanje pogojev za primerjanje zmožnosti in dosežkov tako vzpostavi ravnovesje med preizkušanjem lastnih zmogljivosti (ki ga poganja kantovska želja po čezmernosti) z upoštevanjem bližnje osebe, ki tekmuje z mano in ustvarja dramsko napetost med potekom igre. (Športna) igra tako pokaže na nujnost povezovanja tekmovanja in sodelovanja, o kateri v svojih raziskavah govori M. Füllop. Da o tej dimenziji igre premalo poglobljeno razmišljajo športni pedagogi, pričajo »pedagogizirane« omembe igre kot metodične strategije v učnih načrtih športne vzgoje, na drugi strani pa umetno sklicevanje na abstraktne etične vrednote, s katerimi naj bi športno igro kot osrednjo sestavino športne vzgoje zaščitili pred nevarnostjo gladiatorske dejavnosti, ki ustvarja spektakelski učinek z dramatičnimi izpostavljanjem veličine zmagovalcev in bolečine poražencev kot žrtev.

Od športa v vlogi krepitev zdravja nazaj k etični in estetski dimenziji športne igre

Če trdim da se v zadnjem času vsebina temeljnega cilja športne vzgoje (spodbujanje skladnega biopsihosocialnega razvoja) polni predvsem z medicinskim pogledom na zdravje, to ne pomeni, da so iz učnih načrtov športne vzgoje povsem izpadle etične, estetske in »spektakelske« dimenzije športne dejavnosti. Vsekakor pa te služijo bolj kot »od zunaj vstavljen dodatek« k športni dejavnosti. Med moralnimi vrednotami oziroma koncepti, s katerimi naj bi okrepili »zdravo dimenzijo športa«, se tako omenjajo načelo enakih možnosti, spodbujanje humanih odnosov in vrline vztrajnosti, kot ultimativni dodatek pa še novodobni izum filozofije vrhunškega športa, to je spodbujanje fair-playa. Od estetske dimenzije športa kot specifične oblike dramatične igre v učnih načrtih ni ostalo nič, nadomešča pa jo teza o spodbujanju ustvarjalnosti preko športnih aktivnosti. Kot zanimivost pa velja omeniti še omembo koncepta doživetja, povezanega s športom, ki je ne najdemo v učnih načrtih za osnovno in srednjo šolo, ampak v učnih načrtih organizirane športne dejavnosti na univerzitetni ravni!

Če sem torej ta zapis začel z omembo misli L. Krefta o oddaljenosti sodobnega koncepta športa od antičnih idealov kalokagatije ter s pozivom, da bi se morala teorija športne vzgoje kritično soočiti z vprašanjem, kaj je tisto notranje jedro vrednot, ki so skozi stoletja športno

dejavnost povezovala s konceptom splošne izobrazbe in omike, želim še enkrat opozoriti, da bi se bilo pomembno odmakniti od normativnih konceptov zdravja kot osrednjega koncepta, na katerem se danes utemeljuje pomen športne aktivnosti otrok in mladine. Zdravje vsekakor mora ostati osrednja vrednota rehabilitacijske in terapevtske športne aktivnosti, športno vzgojo pa velja močnejše povezati z doživetjem in dramatičnostjo športne igre, s prepletom čezmernosti tekmovalnega primerjanja zmožnosti in dosežkov z elementi sodelovanja, ter z imaginacijo, ki se krepi s kreiranjem pravil športne igre in načrtovanjem taktike, ki vodi k njenemu razpletu. Pomemben del športne vzgoje pa mora ostati opozarjanje na mnoga protislovja in nevarnosti, ki jim je podvržena komercializacija vrhunškega športa – te sodobne kapitalistične različice antično rimskega načela »kruha in iger« kot političnega instrumenta za obvladovanje obubožanih ljudskih množic.